

SOĞD MERKEZİ YÖNETİMİ VE ONUN KÖKTÜRK KAĞANLIĞI'NA BAĞLILIK ŞARTLARI

Central Administration of Sogd and Its Dependent Condition with Köktürk Kingdom

Согдийское центральное правительство и условия приверженности к каганату Коктюрок

Bobur GAYIBOV*

Gazi Türkiyat, Güz 2013/13: 81-90

Özet: Erken Orta Çağlarda merkez Semerkant olarak Panç (Pencikent), Meymurg, Kabudan, Kuşaniye (Kettekurgan), Keş (Şehrisebz), Nahşep (Karşı) vb. gibi ona yakın ve komşu şehir ve vilayet çarındaki birçok küçük vaha devletçiklerini barındıran Soğd, siyasi yapısına göre bir konfederasyon sistemine sahip bulunmuş ve işbu devletçikleri siyasi yönden daha çok kültürel yönden birleştirmiştir. Bu dönemde Soğd konfederasyonu Köktürk Kağanlığı'nın siyasi kontrolü altında bulunarak, yarı bağımsız bir yönetime sahip olmuştur.

Anahtar kelimeler: Soğd, Semerkant, Köktürk Kağanlığı, yönetim, vassal, yerli hanedanlar, konfederasyon, naipler, Eski Türkçe unvanlar

Abstract: Early in the middle Ages Samarkand being the centre according to political structure Sogd had confederation system including Panch (Panjikent), Maymurg, Kabudan, Kushoniya (Kattakurgon), Kesh (Shakhrisabz), Nakhshab (Qarshi) and about ten neighboring towns and several small countries, those small countries were united more culturally than politically. At that period Sogd confederation being under control of Turkish kingdom was not fully independent in administration.

Key words: Sogd, Samarkant, Turkic Qaghanate, governing, vassal, local dynasties, confederation, deputy, Old Turkic titles

Аннотация: Согдиана центром которого был Семерканд в раннем средневековье содержал в себе соседние и близкорасположенные места как Пенджикент (Пянджикент), Меймург, Кабудан, Кушания (Каттакурган), Кеш (Шахрисабз), Нахшаб (Карши), а также множество других автономных княжеств. Согдиана по политической структуре имела конфедерационную систему правления, и объединила вышеуказанные маленькие государства не с политической, а скорее всего с культурной стороны. В течение этого периода согдийская конфедерация была под политическим контролем каганата Коктюрок и имела полунезависимое управление.

Ключевые слова: Согдиана, Семерканд, каганат Коктюрок, управление, вассальные государства, местные княжества, конфедерация, регент, древнетюркские титулы

İslam öncesi Orta Asya tarihinde Soğd konfederasyonu küçük prenslikler birliğinin ayrı bir yeri vardır. Merkez Semerkant olarak, ona yakın ve komşu şehir ve vilayetler Panç (Pencikent), Meymurg, Kabudan, Kuşaniye (Kettekurgan), Keş (Şehrisebz), Nahşep (Karşı) vb. gibi birçok küçük vaha devletçiklerini barındıran

* Dr., Semerkant Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi Öğretim Görevlisi, boburgoyibov@mail.ru

Soğd, bu dönemde siyasi yapısına göre bir konfederasyon sistemine sahip bulunmakta ve işbu devletçikleri siyasi yönden, daha çok da kültürel yönden birleştirmekte idi.

Dönemin çeşitli dillerine ait yazılı kaynaklara göre bu dönemde Soğd, Köktürk Kağanlığı'nın siyasi kontrolü altında bulunarak, yarı bağımsız bir yönetime sahip olmuştur (Gafurov 1972: 315). Yaklaşık yüz elli seneden fazla bir süre esnasında Kağanlığın vasalı olarak bilinen Soğd'un merkezî veya baş hükümdarlığı mahiyetini taşıma imkanını daha çok Semerkant prensliği üstlenmiş olsa da bir süre Soğd'un merkezî yönetimini Semerkant değil, Güney Soğd'da bulunan Keş hükümdarlığı yürütmüştür. 640-642 yıllarında Keş tahtına Şişpir çıkar. Bu dönemde Soğd'un başkenti Keş olarak kalmış, 656-660 yıllarında Keş ve Semerkant arasında merkezdeki makam için ciddi bir sürtüşme baş göstermiştir (Atahocayev 2002: 39). Soğd konfederasyonu içerisindeki tüm hükümdarlıklar Keş'e vergi ödemeye devam etmişlerdir. Bununla beraber, ilk önce Keş, sonra ise Semerkant merkez olmasına rağmen, küçük hükümdarlıkların hemen hemen tümü kendi sikkelerini darbettirmeyi sürdürmüşlerdir.

655/56 yılında Soğd tahtına çıkan Avarhuman döneminde gene Semerkant, merkezî yönetimi ele almıştır (Smirnova 1950: 28). Şişpir ve Avarhuman'ın yönetim yılları arasında hiçbir kesinti olmasa da, araştırmacılarca her iki hükümdar arasında Vazurg adlı bir yönetici bulunduğu düşünülmüştür. Arkeolojik kazılar sonucunda Vazurg adına darbolunan yaklaşık elli adet sikke bulunmuştur. Ancak, işbu hükümdar adının okunuşu hâlâ bir mesele olarak kalmaktadır (İshakov 2008: 179). Pencikent kazılarında bulunan sikkeleri bir katalog olarak yayınlayan O. İ. Smirnova tarafından onun adının Tonga biçiminde de okunabileceği varsayımı ortaya atılmıştır (Smirnova 1981: 40). Yazılı kaynaklarda direkt olarak Soğd'u veya Semerkant'ı yöneten herhangi bir şahsın adı bu şekilde görülmemektedir. Büyük ihtimalle, taht kavgalarının zirveye ulaştığı bu tarihlerde Tonga adını taşıyan birisi yönetim iddiasında bulunarak kendi adına sikke bastırılmış olabilir.

Soğd konfederasyonu oluştuktan sonra merkez ve ayrı prenslikler arasındaki münasebetlerin tam olarak nasıl geçtiği meselesi hâlâ tümüyle açıklığa kavuşmuş değildir. Ancak, genel olarak konfederasyon merkezine tüm küçük hükümdarlık yöneticilerinin boyun eğmiş olmaları pek muhtemeldir. Örneğin, merkez makamındaki Semerkant hükümdarlığındaki sarayda cetler (atalar) ruhuna adaklar adanan tapınak binası mevcut olup, adak merasimlerine katılmak için Soğd'daki tüm prenslik yöneticilerinin yılda bir kere buraya geldikleri ve böylece merkeze bağlılıklarını ifade ettiklerine dair bilgiler bulunmaktadır (Gafurov 1972: 315).

Soğd'daki merkezî yönetim veya padişahlık hakimiyetine dair yazılı kaynaklarda bulunan az sayıda bilgilerden yola çıkarak, yönetim sisteminin en üst basamağında *İhşid* (padişah) bulunduğu söylenebilir. Özellikle, bu Arapça kaynaklardan tespit edilebilmektedir. İslam öncesi Çin kaynaklarında Orta Asya vaha devletçiklerini yöneten hanedan adı Chao-wu biçiminde geçmektedir (Smirnova 1970: 25). Onlara göre, merkezî yönetim mahiyetindeki Semerkant hanedanının menşei ise işbu hanedanın Kang sülalesine mensuptur (Smirnova 1970: 26).

Soğd'daki merkezî padişahlık hakimiyeti ve yerli prenslerin taşıdıkları unvanlara dair bilgilerin en güvenilirini Çin ve Arap kaynaklarından çok Soğd dilli Muğ dağı belgelerinde (8. yüzyılın ilk çeyreği) ve Afrasiyab (Semerkant) duvar resimlerindeki yazıların barındırdığı kayıtlarda kendi ifadesini bulmuştur (Babayarov - Kubatin 2007: 216-221).

Onların barındırdığı bilgilere göre, Soğd'da yüksek derecedeki unvan sıfatıyla *MLK'* "padişah (hükümdar)" Arami ideogramında¹ verilmiştir. *MR'Y* "hükümdar" ve ondan sonraki Soğdça *γwβ(w)* "hakim, hükümdar, majeste" unvanları da daha çok merkezî hakimiyet tepesinde bulunan yüksek derecedeki unvanlardır.

MLK' unvanı Soğd baş yöneticisi, padişahın unvanıyla ilgili olarak (*sywōdyk MLK'* "Soğd padişahı") mirasî bir özelliğe sahipti. İşbu unvan hanedan yönetiminde bulunduğu müddetçe kendi özelliğini korumuştur. Muğ dağı Soğdça belgelerine göre ise, *MR'Y* "hükümdar" unvanı Semerkant (*sm'rknđč MR'Y* "Semerkant hükümdarı") ve Pencikent yöneticilerinin (*pncy MR'Y* "Pañç hükümdarı") unvanı olmuştur (CD 49).

Orta Asya vaha devletçiklerine ait bilgiler, esas olarak Bei-shi, Sui-shu ve Tang-shu gibi Çin hanedan yıllıklarında görülür (Biçurin 1950: 271-281; Hocaev 2004: 52). Onlara göre, mezkûr hanedanlar temsilcileri menşece Yüe-çilere dayalı Chao-wu hanedanına mensuptular. Yıllıklardan belli olduğu gibi işbu hükümdar hanedanların bazıları pek çok nesle sahip bulunuyorlardı. Mesela, Buhara prensliği 22 nesilden oluşuyordu. Eğer her nesil arasında ortalama 20 yıl hükümdarlık senesi olduğu varsayılırsa, bir hanedanın genel olarak 400 sene yönetimde bulunduğu ortaya çıkacaktır. Böylece, merkezî hanedanı Semerkant'ta bulunan Yüe-çi asıllı Chao-wu soyunun Kang adını taşıyan bir dalına bağlı yöneticilerin hükümdarlık başlangıcı miladın başlarına kadar gider (Biçurin 1950: 282). Bundan da görüleceği gibi

¹ *ideogram* : bütün bir kelime veya düşünceyi ifade eden yazı işaretleri

Semerkant'ın Kang hanedanının başlangıcı Buhara hanedanından daha eski olup, Kuşan saltanatı dönemine, miladın başlarına kadar ulaşır.

En-Nesefi'nin *el-Kand fi tarih-i Semerkant* adlı eserinde kayıt edildiğine göre, Arap istilasına kadar Semerkant tahtında 13 kişi ard arda hüküm sürmüştür (Nasafi 1906: 110). İşbu bilgi nümismatik bilgilerle de tespit edilecek gibidir (Smirnova 1970: 548).

Soğd'un merkez hâkimiyeti siyasi taraftan Köktürk Kağanlığı'na boyun eğmesine rağmen iktisadi yönden ve diğer birçok işlerde yarı bağımsız bir yönetime sahiptir. Çünkü, Soğd, Kağanlık hazinesine büyük gelir sağlayan bölgedir ve Kağanlık tarafından burada zorla değişik bir yönetim sistemi uygulanırsa Kağanlığın yararına olan gelirin önünün kesileceği de bir gerçektir.

Yüzyıllar boyunca oluşan Soğd memurî yönetim sistemi Köktürk Kağanlığı tarafından başlangıçta o kadar fazla değişime uğramamıştır. Bununla beraber, vasalların Kağanlık yönetimine yakınlaştırılmasına çaba gösterilerek; Soğd ve Orta Asya'daki Kağanlık eli altındaki diğer birçok vaha devletçiklerinin yönetim sistemi git gide geliştirilmeye çalışılmıştır (Atahocayev 2010: 88). Bu durumu göz önünde bulundurarak Soğd'daki merkezî padişahlık hâkimiyetinin nispeten bağımsız olduğunu ve o bu ayrıcalıktan önemli bir derecede faydalanabildiğini gözden kaçırmamak lazım. Soğd Köktürk Kağanlığı vasalları olan diğer prensliklere nispeten işte bu ayrıcalığı sebebiyle kendi iç bağımsızlığını koruyabilmiştir. Nitekim, Köktürk Kağanlığı için de burada yeni bir yönetim usulünü uygulamak faydalı bir iş değildi.

Gene de Kağanlığın diğer vasallarında olduğu gibi yıllar geçtikçe vaha devletçiklerin pek çoğunda, özellikle, Soğd'u da içeren Amuderya-Sırderya arası ve buraya bitişik bölgeler (Transoksiana / Maveraiünnehir)'de değişik bir yönetim usulü kullandığına dair görüşler vardır. Örneğin G. Babayarov "Köktürk Kağanlığı'nın Maveraiünnehir'deki yönetim sistemi hakkında" adlı makalesinde pek çok yerli ve yabancı tarihçilerin "Köktürk Kağanlığı tarafından 6. yüzyılın 60'lı yıllarında Eftalitler hâkimiyetine son verilince, Kağanlık Orta Asya'daki yerli sülalelerin iç işlerine karışmadan yerli hanedan ve hükümdarlar aracılığıyla onları yönetmiştir ve onlardan haraç almakla yetinmiştir" şeklindeki görüşlerini eleştirir (Babayarov 2004: 71). Buna cevap olarak adı geçen araştırmacı ilkin, Köktürk Kağanlığı kendisi için her an tehlike oluşturabilecek Sasaniler İran'ı ile Amuderya ve sonradan Horasan toprakları üzerinden komşu olduğunu, ikinci olarak da işbu ülkenin iktisadî yönden Kağanlığın diğer vasal topraklarına nispeten zengin olduğunu ve böylece buralara yabancı bir gücün her zaman dış tehlike oluşturabileceği faktörlerinin ortada olduğunu var sayar. Üçüncü olarak, mağlup Eftalitlerin kendi devletlerini yeniden kurmaya kalkacağı gibi bir tehlikenin de mevcut bulunduğunu gerekçe gösteren G.

Babayarov, yukarıda saydığı gerekçeleri göz önünde bulundurarak Köktürklerin buralarda büyük bir miktarda asker buldurması; vilayet ve şehirlerde kendisi için güvenilir, harp işini iyi bilen memurları iş başına getirmesi gereklidir diye yazmaktadır (Babayarov 2000: 71-72). Yani, vasallar yönetiminde Kağanlık tarafından birçok değişiklikler yapılması ve uygulamalar yola koyulması pek tabiidir. Yukarıda değinildiği gibi işbu yeni uygulamalar mevcut yönetimi geliştirmek ve Kağanlık yönetimine yaklaştırmak amacını gütmüştür.

Böylece, Köktürk Kağanlığının Orta Asya vaha devletçiklerini kendi topraklarına katarak, kendi temsilcilerini lüzum görülen yerlere göndermek suretiyle vasalları kontrol altında tuttuğuna dair görüşler kendi ispatını bulur.

Eğer yazılı kaynaklar ve nüvizmatik malzemelere bakılırsa, Köktürk Kağanlığının Soğd'u yönetirken birçok uygulamalar yaptığı, bu uygulamaların zamanla geliştirildiği ve birbirinden farklı olduğu söylenebilir. Başlangıçta, yani 6. yüzyılın son çeyreği ve 7. yüzyılın ilk yarısında burada Kağanlığın fazla bir değişiklik yapmadığı, kendi hanedanını koruyan ve Kağanlıkla nikâh yoluyla bağlılıklarını saklayabilen Semerkant prensleri özerk veya yarı bağımsız bir yönetimi ellerinde buldurmışlardır. Bu dönemde Soğd'un iç bölgelerinde de, bazı istisnalar hariç, fazla bir değişiklik yapılması söz konusu değildir. Sadece, Kağanlık tarafından yerli yönetici kontrolünü ve vergi toplanmasını denetleyen bir temsilci olarak *Tudun* (Tolstov 1948: 260) unvanına sahip memurlar aracılığıyla yönetimi gözetlemişlerdir.

Köktürkler itaatlerine aldıkları ülkelere kendi naiplerini tayin etme ve onlar aracılığıyla yerli yöneticileri denetimde tutma usulünü uygulamışlardır. Bunun bir örneği Çaç (Taşkent) bölgesindeki *Tudun* unvanını taşıyan naiplik görevinde görülür (Бобоëров 2011: 168). Yani, strateji yönünden önemli olan hudutlara nispetle Kağanlık yönetiminin dolaysız olarak kendi kontrolüne almaya çaba göstermesi doğaldır.

Erken Orta Çağda Soğd'un merkez topraklarında, özellikle Zerafşan vadisinde esas olarak Soğdlular ve Türkler yaşamışlardır. Köktürk Kağanlığı burayı ele geçirdikten sonra yönetimi işbu etnoslar vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Soğd konferderasyonundaki birçok küçük prenslik yöneticilerinin Soğdlu ve Türk asıllı olmaları da bunu göstermektedir.

Gene de Soğdluların yönetim işlerinde değil, daha çok ticari ve iktisadi işlerde öncülük yaptıkları bilinir (Babayarov 2000: 72). Soğdluların, buldukları coğrafya şartlarından dolayı yönetim işlerine nispetle daha çok ticarî işlerde ağırlık kazandığı ve bunda geleneksel beceri ve eğilimin de etkisinin olduğu bir gerçektir. İşbu özellik

nesilden nesile miras olarak asırladır, Orta Asya'da Soğdluların zanaatta ve ticarete öncülük yapmalarına temel olmuştur.

Bu dönemde Soğd yönetiminde Eski Türklerin kendine özgü bir yer tuttuğu ve öncülük kazandığı inkâr edilemez. Onlara özgü fizikî yapılı insan tasvirlerinin Soğd tasvirî sanatında ağırlıklı olarak görülmeye başladığı bilinmektedir. Bu ise tasvirlerin yapımına sipariş veren veya etkili olan kesimin yönetici gruplar olmasıyla ilişkilidir. Özellikle, Semerkant hükümdar taifesinin bir eseri olan Afrasiyab (Albaum 1975: 109; Marşak 2009: 34) ve Panç prenslerinin yönetim merkezi Pencikent sarayı duvar resimleri (Belenitskiy 1973: 65) ve Soğd koroplastiğinde² onların fizikî yapısının öncülük kazandığı bilinmektedir.

Aslında Soğd bölgesinde Köktürklerin ayrı bir mevkii olduğu gibi Soğdluların da Köktürk Kağanlığı'nın oluşumu, gelişmesi ve yönetim işlerinde ayrı bir yer tuttıkları bir gerçektir. Kağanlığın daha ilk yıllarında Soğd yazısının kullanılması bunun en parlak örneklerinden biridir. Moğolistan'ın Arhangay aймаğının Bugut adını taşıyan menziline Mukan Kağan'ın kardeşi Mahan Tegin adına dikilen anıt taşının esas metninin Soğd dilinde olması bunu ispat eder. Bilindiği gibi, işbu anıtın tarihi olaylardan yola çıkılarak 583-588 yıllarında yazıldığı belirtilmiştir (Klyaştorıny-Livşits 1971: 126-147; İshakov 2009: 5-26; İshakov 2009: 6).

Yeri gelmişken Panç prensliği örneğinde, Soğd konfederasyonunun Kağanlık tarafından nasıl yönetildiği meselesi hakkında durmak isteriz. Evvela, Köktürk Kağanlığı'nın siyasî yönden üstünlüğünü ve vasallar üzerinde kendine özgü bir yönetimi olduğunu inkâr etmemekle beraber; Soğd'un bir parçası olan Panç hükümdarlığının Soğd merkezî yönetimi ve Kağanlığa nispetle otonom bir yönetim gösterdiğine de dikkat etmek gerekir.

Bugünkü Tacikistan topraklarının kuzey-batısında kalan ve hâlâ Pencikent diye bilinen Panç prensliğinin Batı Köktürk Kağanlığıyla ilişkilerini aydınlatmak diğerlerine nazaran daha kolaydır. Nedeni, tam o döneme ait olan pek çok Soğd dilli belge bugüne ulaşmıştır ve nümismatik malzemeler de açık kalan sahfalarını doldurmaya yardımcı olabilmektedir. Daha da önemlisi, adı geçen belgelerin birçoğunda birer etnik ve siyasî terim olarak "Hun" (Köktürk Kağanlığı), "Kağan", "Tudun", "Elteber", "Tarhan" vb. gibi Kağanlığın buradaki yönetimine dolaylı veya dolaysız olarak ilişkili olan sözcükler vasıtasıyla, hem Kağanlık tarihinin, hem de Soğd tarihinin eksikliklerini gidermektedir (CD 115, 117).

² koroplastik : çamur işlemeli heykelcik vb. sanat eserleri

Bölgenin siyasî bakımdan Semerkant'tan sonra gelen Pañç prensliğinde Soğd belgelerinden ve nümizmatik bilgilerden anlaşıldığına göre *ck'yn cwr βyδk'* (Çakın Çor Bilge) isimli Türk asıllı bir hükümdar vardı ve o 693-708 seneleri arasında yönetimde bulunmuştu (CD 47). Onun *γωβ pncy MR'Yn βyδk'* "Pañç hükümdarı Prens Bilge" ibaresinden Eski Türk karakterini taşıyan bronz sikkeler bastırıldığı anlaşılmaktadır (Livşits 1979: 57-58). Nitekim, 7. yüzyılın ilk yarısında Pencikent hükümdarlarının bastırıldığı sikkelerde Türk-Runik işaretini andıran (Eski Türkçe **𐰀** *oq* "ok") ve Çaç bölgesinde kendi sikkelerini bastıran Batı Köktürk hükümdarları *Tun Cabgu-Kaşan*, *Cabgu-Kaşan* ve *Cabgu* unvanlı sikkelerindeki **𐰃**, **𐰄** biçimli damgalara yakınlık göstermekte (Babayar 2007: 36), ancak, onların tersine yukarıya dönük **𐰆** şekilli damga hem de Soğd yazısında *pncy MR'Yn 'lcm'wky'n* "Pañç sahibi (padişahı) Çamukyan" ibaresi bulunmaktadır (Smirnova 1981: 230). İşbu sikkedeki ilk **𐰀** biçimli damga Batı Köktürk hükümdarı *Tardu Kaşan* (576-603) tarafından Çaç'ta darbolunan **𐰃** damgasına (Babayar 2007: 36) yakınlık göstermekte olması, onlar arasında etnik bir bağ olduğuna delalet eder.

O. İ. Smirnova, Pañç sikkelerindeki ok biçimli damgalara bakarak, burada yaklaşık bir asır hüküm süren sülale menşeinin Sirderya (Çaç bölgesi) çevresindeki hüküm süren Türk boylarından biriyle alakalı olduğunu yazmış (Smirnova 1981: 15, 32) ve bu görüşü oldukça taraftar bulmuştur. Pañç hükümdarlığı Divaştıç (709-722) zamanında Soğd bölgesinin önde gelen gücü olmuş, menşeinin Soğd veya Soğd-Türk asıllı olması konusu tartışılmıştır (Livşits 2008: 57-58).

Soğd belgeleri ve Müslüman kaynaklarında Divaştıç'ten bahsedilmesine rağmen, onun adına bastırılan sikkeler bulunmaması meselenin aydınlatılmasına engel olmuştur. Bilindiği gibi, Çakın Çor Bilge (693-708) yönetiminden sonra darbolunmaya başlandığı iddia edilen ve ön yüzünde *pncy nndβ'mpnh* "Pañç kraliçesi Nana" ibaresi, arka yüzünde ise **𐰆** biçimli damga yer alan sikkeler yer almakta olup (Smirnova 1981: 236), araştırmacılar işbu sikkelerdeki damganın Türk asıllı Çakın Çor Bilge tarafından bastırılan sikkelerdeki **𐰆** biçimli damgayla yakınlık gösterdiğine dikkat çekmişlerdir. Sikkenin Çakın Çor Bilge'nin kızı adına bastırıldığı kanısına varan araştırmacılar çoğunluğu oluşturur. Yani, kendisi soylu aileden gelmeyen, Soğd asıllı Divaştıç, Çakın Çor Bilge'nin damadı olup, Türk asıllı eşi adına para kestiriyordu. Nitekim, bazı araştırmacılar Köktürklerle sihrî yönden bağları bulunan Divaştıç'in ceddinin Arapça kaynaklarda *Şur* olarak kaydedilmesine bakarak, işbu terimi Eski Türkçe *Çor* unvanıyla ilişkilendirmişlerdir (Livşits 1979: 65).

Pencikent şehir kalıntılarından *βγγ γ'γ'n* "İlahi Kaşan" unvanıyla darbolunmuş ortası dörtgen delikli sikkeler arkeologlarca bulunmuştur. İşbu sikkelerin nerede

bastırıldığı tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir. Gene de bu tür sikkeleri Batı Köktürk kağanları adına yerli hanedan yöneticilerinin bastırdıklarını iddia eden araştırmacılar bulunmaktadır (Babayar 2007: 36).

Panç yönetiminde Köktürk Kağanlığına özgü birçok unvan kullanılmaktadır. Yukarıda sözü edilen Çakin Çor Bilge'den başka diğer Panç yöneticilerinin de Çor unvanını kullandığı bilinmektedir. Örneğin, yukarıda bahsedildiği gibi Çakin Çor Bilge'den sonra hükümdarlık yapan Soğd asıllı Divaştıç (709-722) Çor unvanını taşımıştır (Livşits 1979: 66-67). Gene, Soğdça belgelerinin arasında, Panç vergi toplayıcısının *trx'n* (Tarhan)'a yazdığı bir belge bulunur. Araştırmacılar buna dayanarak, bu dönemde Soğd bölgesinde *Tarhan* unvanının kullanıldığı kanaatine varmışlardır (İshakov 1992: 27-28). Bunlar hariç, burayla ilgili Muğ dağı Soğdça belgelerinde (B-13, A-16, B-2, B-15 numaralı) *rytppyr* "İlteber" unvanlı ileri gelen birinden bahsedilmektedir (Grenet 2002: 177-178, 187). Onun Batı Köktürk kağanlığı tarafından gönderilen görevli memur olması da muhtemel gözüküyor.

Köktürklerin Pencikent'teki aktif faaliyeti tasvirî sanata da yansımıştır. Özellikle, VII. ve VIII. yüzyıllara ait Pencikent sarayı duvar resimlerinde görülen insan figürlerinin çoğunluğunun Eski Türkleri andırması buranın yönetiminde Köktürklerin ayrı bir yere sahip bulunmasından kaynaklanmaktadır (Albaum 1975: 35). Nitekim, yönetici kesimi andıran resimlerde Eski Türklere özgü fizikî yapı bunu tasdik edecek mahiyettedir. Bağdaş kurarak oturmuş vaziyetteki biraz çekik gözlü, yuvarlak yüzlü, sakalsız ve uzun saçlı insan figürlerinde Köktürk etkisinin oldukça hissedilmesi araştırmacıları bu görüşe itmiştir.

O dönemin siyasi durumu özel olarak belgeler ve yazışmalara yansımıştır. Panç prensliğine ait olarak Tacikistan'da bulunan Muğ dağı Soğdça belgelerinin birkaçında *xwn* (Hun) "Köktürk Kağanlığın adı", *x'γ'n* (Kağan) "Kağanlığın baş yöneticisinin unvanı" sıfatıyla geçer (Livşits 2008: 86-87, 128-129). Gene, onlarda *Hun* (Köktürk) kumandanı, Kağan'a gönderilen mektup, Soğd yöneticisi Divaştıç'e Kağan tarafından elçiler vasıtasıyla yollanan "yüksek mertebe ve şeref", Soğd'a gelen "Elçi", hürmet gösterilmesi lazım olduğu bildirilen "Elteber" vb. hakkında bilgiler yer aldığı görülür.

Böylece, onlarca irili ufaklı prensliklerden oluşarak bir konfederasyon yönetim sistemine sahip olan Soğd'un Köktürk Kağanlığı hakimiyeti altında bulunduğu yüz elli yıldan fazla bir dönemde, hem kendi geleneksel yönetimini koruduğu, hem de zaman geçtikçe Kağanlığa özgü yönetim şekilleri uygulanmaya konduğu görülmektedir. Sonuçta ise buranın hemen hemen tüm prensliklerinde Köktürk ve

Soğd karışımından oluşan yönetici kesim ortaya çıkmıştır. Buna dönemin yazılı kaynakları kadar arkeoloji buluntuları da şahitlik etmektedir.

KAYNAKÇA

- ALBAUM, Lazar (1975), *Jivopis Afrasiyaba*, Taşkent.
- BABAYAR, Gaybullah (2007), *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Katalogu - The Catalogue of coins of Turkic Qaghanate*, Ankara.
- BABAYAROV, Gaybulla – KUBATİN, Andrey (2007), *K novoy interpretatsiyi imena pravayaşego roda Samarkanda iz nadpisey v rospisyah Afrasiaba / Samarkand şahrining umumbaşariy madaniy tarakkiyot tarixida tutgan orni*, Taşkent-Semerkand: Fan, 216-221.
- BABAYAROV, Gaybulla – KUBATİN, Andrey (2012), “Doislamskiye moneti Sogda: noviye çteniya i interpretatsiyi legend / Özbekistan tarixining dolzarb muammolari yoş tadjikotçilar talkinida”, *Yaş Alimler Respublika Konferentsiyası 2012*, Semerkand: ÖzR FA Arheologiya İnstitutu, 11-23.
- BELENİTSKİY, Aleksandr (1973), *Monumentalnoe iskusstvo Pendjikenta. Jivopis i skulptura*. Moskva: İskusstvo, 65.
- BİÇÜRİN, Nikita (İakinf) (1950), *Sobranie svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremena*, No: 2, Moskva-Leningrad.
- BOBOYOROV, Gaybulla (2011), “Garbiy Turk hokonligining voha hukmdurliklarni boşkaruv usullariga doir”, *Sharqshunoslik*, Taşkent, 61-72.
- BOBOYOROV, Gaybulla (2000), “Türk hokonligining Movarounnahrdagi boşkaruv tizimi hakida”, *Ozbekiston Tarixi*, Taşkent, 71-72.
- BOBOYOROV, Gaybulla (2011), *Çoç tarihidan lavhalar (ilk orta asrlar)*, Taşkent, 168.
- GAFUROV, Babadjan (1972), *Tadjiki: drevneyşaya, drevnyaya i srednevekovaya istoriya*, Moskva.
- GRENET, Franz - VAISSIERE Etienne de la (2002), “The Last Days of Panjikent”, *Silk Road Art and Archaeology*, No: 8, Kamakura, 177, 178, 187.
- HOCAYEV, Ahad (2004), “Hitay menbeleridegi Suğdlarga oid ayrim ma'lumatlar”, *O'zbekiston Tarixi*, No:1, Toşkent, 52.
- İSHOKOV, Mirsodik (2008). *Tsentralnaya Aziya v sisteme mirovoy pismennoy kulturi*, Taşkent: Umed, 179.
- İSHOKOV, Mirsodik (2009), “Suğdça Buğut mangu bitiği”. *Mengü bitigler*, Toşkent, 5-26.
- İSHOKOV, Mirsodik (2009), “Suğdşunaslikning ayrim masalalari”. *Markaziy Osiyo tarihi: manbaşunoslik va tarihnavislik izlanışlari*. Taşkent.
- İSHOKOV, Mirsodik (1992), *Unutilgan podşolikdan hatlar*, Taşkent.
- KLYAŞTORNIY, Sergey - LİVŞİTS Vladimir (1971), “Sogdiyskiya nadpis iz Buguta”, *Strani i narodi Vostoka*, No: 10, Moskva: Nauka, 126-147.

- LİVŞİTS, Vladimir (1962), "Yuridiçeskiye dokumenti i pisma", (çtenie, perevod i kommentariy V. A. Livşitsa), *Sogdiyskie dokumenti s gori Mug II*, Moskva.
- LİVŞİTS, Vladimir (1979), "Praviteli Pança (Sogdiytsı i Tyurki)", *Narodı Azii i Afriki*, No: 4, Moskva, 56-69.
- LİVŞİTS, Vladimir (2008), *Sogdiyskaya epigrafika Sredney Azii i Semireçya*, Sankt-Peterburg.
- MARŞAK Boris (2009), *İskusstvo Sogda*, Sankt-Peterburg: Gos. ermitaj, 34.
- NASAFİ (1906), *Kandiya Malaya*, (Perevod V.A. Vyatkina. Spravoçnaya kniga Samarkandskoy oblasti), Samarkand, 110.
- OTOHOCAYEV, Azimhoca (2010), *İlk orta asrlarda markaziy osiyo tsivilizatsiyasida türk-suğd münasebetleri*, Taşkent: Art-Flex, 88.
- OTOHOCAYEV, Azimhoca (2002), *Suğd konfederatsiyasida Keşning ornı. Şahrisebz şehrining cahon tarihida tutgan ornı*, Taşkent: Fan, 38-40.
- SMİRNOVA, Olga (1950), "Moneti iz raskopok drevnego Pendjikenta", *Materialı po istorii i arheologii SSSR*, No: 15, Moskva, 28.
- SMİRNOVA, Olga (1970), *Oçerki iz istorii Sogda*, Moskva.
- SMİRNOVA, Olga (1981), *Svodnyy katalog sogdiyskih monet. Bronza*, Moskva.
- TOLSTOV, Sergey (1948), "Drevniy Horezm", *Opit istoriko-arheologičeskikh issledovaniy*, Moskva: Nauka, 260.